

IIV Qashqadaryo akademik litseyi

Tarix fani o'qituvchisi

Alimov Jasur

Kirish: Markaziy Osiyoning eng qadimgi madaniyat markazlaridan biri bo'lgan Xorazm viloyati o'zining boy tarixi, ajoyib madaniyati va ulug'vor me'morchiligi bilan dunyoni hayratga soladi. Qadimiy savdo yo'llari va turli xalqlar madaniyatlarining chorrahasi bo'lgan Xorazm, o'tmishdan bugungi kungacha o'zining betakror tarixiy-me'moriy obidalarini saqlab qolgan. Ushbu obidalar nafaqat o'zining go'zalligi, balki o'tmish xalqlarining hayoti, urf-odatlarini, madaniyati va me'morchilik an'analari haqida guvohlik berib, bizni o'tmishga sayohatga olib boradi.

1. Tarixiy kelib chiqishi va madaniy ta'siri:

Xorazm hududi qadimgi davrlardan beri yashayotgan bo'lib, uning tarixi miloddan avvalgi 3-ming yillikka borib taqaladi. Bu davrda Xorazm o'zining mustaqil davlat sifatida shakllanib, rivojlangan qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, savdo va madaniy hayot bilan ajralib turardi. Xorazmning madaniy ta'siri o'sha davrda Markaziy Osiyo hududlariga keng tarqalib, boshqa xalqlarning madaniy rivojlanishiga o'z ta'sirini o'tkazgan.

Xorazm o'zining yozma tiliga, astronomiya, matematika, tibbiyot, falsafa va adabiyot sohalarida erishgan yutuqlari bilan mashhur edi. Ushbu sohalaridagi erishgan yutuqlari Xorazmning ajoyib madaniy va ilmiy markaz sifatida tanilishini ta'minladi. Xorazmning madaniy va ilmiy boyligi uning me'morchiligi, san'ati va hunarmandchiligi orqali o'z aksini topgan.

2. Xorazm me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari:

Xorazm me'morchiligi o'zining noyob uslubi, bezaklari va funktsional xususiyatlari bilan ajralib turadi. Quyoshli va issiq iqlim sharoitlariga

moslashishga qaratilgan me'morchilik uslublari Xorazm me'morchilik obidalariga o'ziga xos xususiyat bag'ishladi.

- G'ishtli qurilish: Xorazmda g'isht ishlab chiqarish an'analari juda qadimgi tarixga ega bo'lib, binolarni qurilishda g'ishtdan foydalanish Xorazm me'morchiligining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. G'ishtdan ishlangan devorlar, gumbazlar va minoralar Xorazm me'morchiligining mustahkamligini va uzoq umr ko'rishini ta'minladi.

- O'ziga xos shaklli gumbazlar: Xorazm me'morchiligi gumbazlarni qurib chiqarishda o'ziga xos uslubga ega. Gumbazlar odatda katta va baland bo'lib, binoning markaziy qismini yopib turadi. Gumbazlarning shakllari va o'lchamlari binoning funktsional xususiyatlariga qarab farqlanadi. Masalan, masjidlarda gumbazlar baland va kengroq bo'lsa, maqbaralarda esa gumbazlar nisbatan kichikroq va yumaloqroq bo'ladi.

- Boy bezaklar: Xorazm me'morchiligining yana bir o'ziga xos xususiyati bu binolarning bezaklar bilan boy bo'lishi. G'ishtdan ishlangan naqshlar, ganch o'ymakorliklari va yog'ochdan ishlangan o'yma naqshlar Xorazm me'morchiligini bejirim va go'zal qiladi.

- Suv manbalari: Suv Xorazm me'morchiligi uchun muhim elementlardan biri bo'lib, ko'plab me'moriy obidalar suv havzalari, kanallar va ariqlar bilan bezatilgan. Suv nafaqat binolarni sovutishda, balki ularga go'zallik va joziba bag'ishlaydi.

3. Xorazm Viloyatidagi Mashhur Tarixiy-Me'moriy Obidalar:

Xorazm viloyati o'zining boy tarixi va madaniyati natijasida ko'plab tarixiy-me'moriy obidalarga ega. Ular orasida eng mashhur bo'lganlar:

- Xiva: Xorazmning tarixiy markazi bo'lgan Xiva shahri o'zining o'rta asr shaharlari, masalan, Ichan Qal'a va Toshhovli saroyi bilan mashhur. Ichan Qal'a 1990-yilda YUNESKONing Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Ichan Qal'a 10-19 asrlar davomida shaharning asosiy qismi bo'lib xizmat qilgan.

Ichan Qal'a ichida ko'plab tarixiy obidalar mavjud, jumladan:

* Juma masjidi: 10-12 asrlarda qurilgan bu masjid o'zining gumbazi va ustunlari bilan ajralib turadi.

* Muhammad Aminxon madrasasi: 19-asrda qurilgan bu madrasa o'zining go'zal bezaklari va naqshlari bilan mashhur.

* To'ra Kalon minorasi: 12-asrda qurilgan bu minora Xorazmning eng baland minorasidir.

- Ayazqala: Xorazm viloyatining sharqiy qismida joylashgan qadimiy shahar qoldiqlari. Bu qal'a qadimgi Xorazmning markazi hisoblanib, miloddan avvalgi 3-ming yillikka oid qoldiqlari saqlanib qolgan.

- Kiyovcha minorasi: Bu minora Xorazm me'morchiligining o'ziga xos namunasi bo'lib, XII asrda qurilgan. Minora balandligi 60 metrdan ortiq.

- Qonlikul minorasi: 1804-yilda qurilgan bu minora Toshhovli saroyining g'arbiy darvozasiga yaqin joylashgan.

- Qonlikul maqbarasi: 1804-yilda qurilgan bu maqbara Qonlikul minorasi yonida joylashgan bo'lib, o'zining go'zal bezaklari bilan ajralib turadi.

- Mangitlar madrasasi: 18-asrda qurilgan bu madrasa o'zining ajoyib o'ymakorliklari va naqshlari bilan mashhur.

- Toshhovli saroyi: 19-asrda qurilgan bu saroy Xorazm xonlarining qarorgohi bo'lib xizmat qilgan. Saroyning ichki bezaklari, xonalari va bog'lari o'zining go'zalligi bilan ajralib turadi.

4. Xulosa va kelajak istiqbollari:

Xorazm viloyatining tarixiy-me'moriy obidalarini o'rganish bizga o'tmish xalqlarining hayoti, madaniyati va me'morchilik an'analari haqida qimmatli ma'lumotlar beradi. Ushbu obidalar nafaqat o'zining go'zalligi bilan, balki o'zining tarixiy ahamiyati bilan ham ajralib turadi.

Bugungi kunda Xorazm viloyatidagi tarixiy-me'moriy obidalarni saqlash va o'rganishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Obidalarni ta'mirlash va muhofaza qilish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda. Xorazmning tarixiy-me'moriy obidalarini o'rganish va saqlash, shuningdek, turizmni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xorazm viloyati o'zining boy tarixi va ajoyib me'morchiligi bilan turizm sohasida katta salohiyatga ega.

Kelajakda Xorazm viloyatining tarixiy-me'moriy obidalarini saqlash, o'rganish va ommalashtirish bo'yicha ko'plab ishlar amalga oshiriladi, deb umid qilamiz. Ushbu obidalar xalqimizning boy madaniy merosini saqlashda muhim rol o'ynaydi va kelajak avlodlar uchun qimmatli tarixiy manba hisoblanadi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati:

Kitoblar:

1. "O'zbekiston tarixi", I.M. Muminov, T.O. To'rayev, Sh.M. Shomurodov (2011), O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
2. "Xorazm me'morchiligi", A.A. Abdurahmonov (2000), O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi
3. "Xorazm tarixi", S.A. Akramov (2005), Toshkent davlat universiteti
4. "Ichan Qal'a: O'rta asr shaharining tarixi va me'morchiligi", A.A. Abdurahmonov (2005), "Sharq" nashriyot uyi

Maqolalar:

1. "Xorazmning tarixiy-me'moriy obidalarini saqlash va o'rganish muammolari", A.A. Abdurahmonov, "O'zbekiston madaniyati" jurnali, №1, 2007
2. "Xorazm me'morchiligining o'ziga xos xususiyatlari", S.A. Akramov, "O'zbekiston tarixi" jurnali, №2, 2009
3. "Xiva shahri: O'rta Osiyo madaniyatining bejirim qal'asi", I.M. Muminov, "Sharq yulduzi" jurnali, №1, 2010

Internet manbalari:

1. YUNESKOning Jahon merosi ro'yxati: <https://whc.unesco.org>
(<https://whc.unesco.org/>)
2. O'zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi: <https://mincult.uz>
(<https://mincult.uz/>)